

B İ B L İ Y O G R A F Y A

PAOLO PRETO, *Venezia e i Turchi (Venedik Cumhuriyeti ve Türkler)*, Firenze (Floransa) 1975, 554 Sayfa. Facoltà di Magistero dell'Università di Padova XX. Yayınlayan G. C. Sansoni, Firenze (Floransa), 10.000 Liret.

Venedik Cumhuriyeti'nin yüzyıllar boyunca sürdürdüğü Şark ticareti esnasında XIII. yüzyıldan itibaren karşı karşıya geldiği Türk dünyasına hemen ilgi gösterdiği anlaşılıyor. Venedikliler karşılaştıkları bu yeni gücün ne olduğunu araştırmağa giriştiler. En eski Venedik belgelerinde, Türkler ile yapılacak ilişkilerin neler olması gerektiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Matbaanın geniş okur kitlelerine hitap etmeğe başlamasından sonra da Türkler hakkında basılan kitapların sayısı çoğalmaya başladı. C. Göllner'in sabırlı çalışmaları sonunda derli toplu bilgi sahibi olduğumuz bu yayınlar¹ eski dünyada Türklerin nasıl görüldüğüne dair bilgiler vermektedir. Malzeme vermenin yanı sıra, bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve araştırma yapmak isteyenlere yeterli bilgi vermesini istediğimiz kitaplara da rastlamaktayız² Bunlar arasında şimdiye dek eksik kalan İtalyan gözlemcilerinin, bilhassa Venediklilerin nasıl izlenimler taşıdığına ve Türkler hakkında nasıl kanaatler taşıdığına ait bir boşluk şimdi giderilmiş bulunmaktadır. Padova Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Paolo Preto, daha önce müteveffa Tommaso Bertelè'nin İstanbul'daki Venedik elçilerinin oturdukları sarayı incelerken³, Osmanlı devleti başkentinde meydana gelen olayları kronoloji sırasıyla biraraya getirdiği bilgilere ek olarak, şimdi yalnız İstanbul'da değil fakat aynı zamanda Venedik kentindeki Türkleri incelemekten başka bu arada Venedik yazın ve düşün dünyasında yapılmış belli başlı yapıtları taramak suretiyle çok değişik bir kitap meydana getirmiş bulunmaktadır. Venedik Devlet Arşivi'ndeki tasnifleri de inceleyen ve karşılaştığı her sorun için ilgili bütün kaynakları tarayan sayın profesör bu konuda daha çok çalışılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu kitap Türkler demekle Osmanlı İmparatorluğunu esas almaktadır. Halbuki Türkler, Orta - Doğu topraklarında ilk görüldükleri andan itibaren Batı dünyası ile ilişkiler kurmaktan geri durmamışlardır. W. Heyd, bugün

¹ Carl Göllner, Turcica. *Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*, c. 1 1500-1550 c. 2 1551-1600, Bükreş - Berlin, 1961 - 1968

² Fransız ve İngiliz aydınları tarafından Türk dünyasının görünüşüne dair epey önemli yayınlar yapılmıştır: Clarence Dana Rouillard, *The Turk in french history, thought, and literature (1520-1660)*, tz. Paris. R. Schwoebel, *The shadow of the crescent: the Renaissance image of the Turk, 1453-1517*, Nieuwkoop, 1967. P. Martino, *L'Orient dans la littérature française au XVIIe au XVIIIe siècle*, Paris 1906.

³ Tommaso Bertelè, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli e le sue antiche memoire*, Bologna 1932.

bile aşlamayan yapıtında bütün kaynakları elden geçirmekle, günümüz Ortaçağ Tarihi araştırmacılarına ancak detay üzerinde çalışabilecek konular bırakmıştır. Ayrıca yazar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Mısır'daki Memlûk'lu Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti ile olan ilişkilerine nedense değinmemiştir. Anadolu'daki Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra kurulmuş bulunan Türk beyliklerinin de batı dünyası ile ticaret ve siyasal alanlardaki ilişkileri çok canlı idi. Bu saydığımız hususlar ele alınmamakla beraber elimizdeki kitap için kusur sayılamaz. Zira bir tarih kronolojisi olmaktan öte bir görüşle yazılmıştır. Aştığımız tarzda savaş ve barışların alt alta sıralanmasıyla yazılmış değildir. Bir ekin ve uygarlık karşılaştırılmasının değerlendirilmesi yapılmış ele alınan konu ile ilgili kaynaklar düzenli şekilde sıralanmış ve özetleri verilmiştir. Bir an önce dilimize çevrilmesi gerekli bu kitabın bir tanıtma yazısı çerçevesi içinde ortaya konmasında yarar gördük.

Yazarın uyguladığı yöntemi izliyerek başlıklara göz attığımız zaman iki büyük kısma ayrıldığını görüyoruz. Birinci kısmın ara başlıklarına şimdiye dek ele alınmakla beraber, gene de özgün olan bir konuya eğildiğini görüyoruz. "La gens scythica da una oscura origina alla monarchia universale" (Karanlık bir menşeden dünya monarşisi yaratan İskit soyu). Buna benzer bir konu daha önce Prof. A. Pertusi tarafından ele alınmıştı¹. Paolo Preto ise, yapıtlarının değişik basımlardan yararlanarak, batı dünyasını uzun süre etkileyen görüşleri sıralamaktadır. Günümüz araştırmacıları XVI. yüzyıl Venedikli gözlemcilerin Türk dünyasına dair görüşlerini esaslı kaynaklar arasında saymağa devam etmektedirler². Bu yüzyıldan itibaren düzenli olarak yazılan ve elde bulunan Venedikli temsilcilerin *relazione*³leri ve bunların yanında kaleme alınan çeşitli yapıtlar, tarih kaynaklarını çoğaltmaktadır. Venedik Cumhuriyeti'nin denizcilik alanında Türkler karşısında uğradığı yenilgilerin yanı sıra Türk akıncılarının Venedik sınırı sayılan Friuli topraklarında yaptıkları akınlar bütün İtalya yarımadasında yıllarca korku dolu anlar yaratmıştı. G. Priuli'nin satırlarından önümüze aktarılan satırlar 1499-1502 yılları ara-

¹ A. Pertusi, "I primi studi in occidente sull'origine e la potenza dei Turchi", *Studi Veneziani* XII (1970) S. 465-552. Fransızca çevirisi *Bulletin de AISEE* X/1 (1972) S. 49-94.

² V. J. Parry, "La manière de combattre", şu yapıtta: *War Technology and Society in the Middle East*, London 1975, S. 218-256. Paolo Giovio, Andrea Cambini, M. Savorgnano, Achille Tarducci, Raimondo Montecuccoli gibi yazarların yapıtlarından Parry geniş ölçüde yararlanmıştır. Bu zat için bk. S. Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* sayı 4/5 (1973 - 1974) S. 429-431.

³ Bu temsilcilerin döndükten sonra yazılı olarak Venedik Senatosu'na sunmakla yükümlü oldukları bu *relazione*'lerin önemi geçen yüzyılda tanınmış Alman tarihçi L. Ranke ile Fransız arşivistlerden A. Baschet tarafından ortaya konulmuştur; A. Baschet, *La diplomatie Venitienne*, Paris 1862, Venedik Devlet Arşivi'nden sağladığı bazı notlarını şu eserinde yayınlamıştır: *Les archives de Venise. Histoire de la chancellerie secrete*, Paris 1870. Bu Fransız araştırmacıdan başka L. Ranke'nin Osmanlı tarihi üzerindeki görüşleri Türkçeye çevrilmiştir: "Onaltıncı ve onyedinci asırda Osmanlılar ve İspanya krallığı", İstanbul'daki Türkiye Yayınevi'nin *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri* n. 5 S. 115-221.

sındaki olayları aydınlatmasından başka¹, Türk gücünün Venedik toplumunda yarattığı etkiyi de anlatır. İkinci bölümde Venedik Cumhuriyeti'nin Türkiye ile İtalya devletleri arasındaki yerine ayrılmıştır. I. Murad Bey zamanında başlayıp Pasarofça Anlaşmasına kadar kesif bir şekilde devam eden savaş ve barış dolu dönemler başka tarihçiler tarafından da ele alınmıştır. İki İtalyan elçinin raporlarının yayını dolayısıyla yaptığımız tanıtımda da bazı düşüncelerimizi açıklamıştık². Venedik Cumhuriyeti'nin daima gereksinme duyduğu buğday XIV. yüzyıldan beri Türkiye'den getirildiği için³, konu edilen diğer tecimsel mallarda iki devlet arasındaki siyasal görüşmelerde özellikle belirtilirdi. Prof. Preto incelemesine devam ederken, Avrupa ülkelerinde yüzyıllar boyunca Türklere karşı beslenen düşmanlık hislerine de değinmiştir. Başta Vatikan Devleti olmak üzere diğer kuvvetli Avrupa devletleri tarafından yürütülen bu olumsuz siyaset Venedik Cumhuriyetini çok kere yalnız bırakmıştı. Bir taraftan en küçük bir hoş görü bile tanımayan Katolik dünyasının bağınazlığı diğer taraftan bol kazanç sağlayan Şark ticaretindeki çıkarlar, Venedik

---

XVI. yüzyıldaki temsilcilerin raporları Eugenio Alberi tarafından Floransa'da yayımlandı: *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo XVI*, Türkiye'yi ilgilendiren 3. seri sırasıyla 1840, 1844, 1845 yıllarında yayımlanmıştır. İçeriği için şu kitaba bakılabilir: Albert Howe Lybyer, *The government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, New York 1966 (2. baskı) 311-313.

XVII. yüzyıla ait olanlar: Nicolo Barozzi - Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati europee lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo*, Venezia (Venedik) 1871 - 1872), iki kısımlık 5. seri *Turchia* başlıktır, 435-357 Sayfa.

Bu konuda yapılan en son araştırma, Angelo Ventura, *Le relazioni degli ambasciatori Veneti*, Bari 1975, bilhassa giriş kısmı.

¹ Girolamo Priuli'nin de yapıtında Türklere ait kayıtlar Sanudo'nun yapıtındakiler kadar detaylı olmamakla beraber önemlidir. Marino Sanudo'nun (1466-1536) yaşam öyküsü ve yapıtının önemiyle üzerinde yapılan araştırmalara dair bk. Gaetano Cozzi, "Marin Sanudo il giovane: dalla cronaca alla storia (nel V. centenario della sua nascita)", *La Storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. Firenza 1970, S. 333-358. Pek tanınmamış bir kronikçi olan Pietro Dalfin'in yapıtı: *Diarii veneziani del secolo decimosesto*, V. 1 fasç I Venezia 1943. 1499-1502 Türk - Venedik harbi için önemli kaynaktır.

² Venedik temsilcileri G. Barbaro ve A. Contarini'nin yapıtları hk. bk. *Belleten*, XLII/165 (Ocak 1978) S. 151-167.

³ Eski çağlardan itibaren Türkiye topraklarından İtalya ve diğer Avrupa ülkelerine önemli ölçüde buğday ihracı yapılırdı. XIV. yüzyıla ait kayıtlar V. Heyd'in birinci cildi dilimize çevrilen *Ortaçağda Yakın - doğu Ticaret Tarihi*, adlı yapıtında incelenmiştir. Venedik Cumhuriyeti'nin diğer Anadolu beylikleriyle yaptığı anlaşmalarda buğday önemli bir yer tutardı: Elizabeth A. Zachariadou, "Sept traités inédits entre Venise et les émirats d'Aydın et de Menteşe (1331-1407)", şu kitapta: *Studi Preottomani e Ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24 - 26 settembre 1974)*, Napoli 1976, S. 229-240. Yayını gerçekleştiren ve bir nüshasını bana yollayarak haberim olmasını sağlayan yeni kuşak İtalyan türkologlardan Aldo Gallotta'ya teşekkürlerimi sunarım.

Cumhuriyeti'ni güç durumlarda bırakıyordu. Daha o devir yazarlarında bile görülen bu kararsızlık, Benedetto Dei'nin satırlarında ¹ açıklıkla vardır. Bu arada düşmanca hislere karşın, diğer İtalyan devletlerinde Türk sultanları ile anlaşma fikri belirirdi ². Paolo Preto bu tutumun Venedik Cumhuriyeti'nde nasıl değertendirildiğini M. Sanudo'daki kayıtlarla Venedik Senato'sunun kararlarına göre incelemiştir. İki devlet arasındaki ilişkileri tüccar olmakla beraber aldıkları bilgiler ışığı altında topladıkları kanaatleri yazılı olarak merkezlerine bildirirler, yerel yöneticilerle görüşürler ve temsilcilere para yardımı yaptıkları yanı sıra, resmen görev aldıkları için bu durumdaki diplomatlar yürütmüşlerdir. Çıkarların karşılıklı olarak zarar görmemesi için Venedikli temsilcilere bir süre sonra Türk temsilciler de katılmışlardır. Venedik kentinde kalabalık maiyetleri eşliğinde görünen Türk diplomatlar, halkın hayret dolu bakışları arasında kendilerine ayrılan yerlere yerleşiyorlardı ³. Zira önyargılar her iki toplumu da etkiliyordu. Fakat karşılıklı çıkarların söz konusu edildiği anlarda, bir tarafın 'kâfir' diğer tarafın 'infedele' diye tarif ettiği kavramlar

¹ Floransa'lı olan tüccar kılıklı bu casusun Mehmed II. dönemine ait notları için bk: M. Pisami, *Un avventuriero del Quattrocento, la vita e le opere di Benedetto Dei*, Firenze 1923.

² Franz Babinger'in *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante* başlığı altında yazılarının toplandığı ciltlerin 1. ve 3. sünde yayınlamıştır. Venedik kaynaklarını büyük ölçüde tarayan ve siyasal tarih yanında ekin ve sanat alanlarında da önemli yayınlar yapan Babinger, Milano ve Floransa'nın da Osmanlılar ile ilişkileri üzerinde durmuştur. Hans Joachim Kissling kendisini yetiştiren hocasının yolunda benzer yayınlar yapmıştır. Makalelerinin listesi adına yayımlanan armağan kitabının başında düzenlenmiştir: *Islamkundliche Abhandlungen. H. S. Kissling zum 60 Geburtstag gewindtment von seinen schülern*, Münich 1974.

³ Türk devletinin Venedikte sürekli bir temsilciliği bulunmadığı için, herhangi bir konunun görüşülmesi için bu kente giden elçi ve adamlarına bir yer gösterilir ve masrafları da karşılanırdı. Venedik kentine yollanan Türk elçilerinin oradaki karşılanışları ve girişimleri hakkında bir araştırma bulunmadığı gibi, tam bir listeleri bile yapılamamıştır. bk. F. R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968, Tamamlayan B. S. Baykal, S. 221-236 arasındaki liste.

Dispaccio'lardan bir yapıt için bk. M. L. Shay, *The Ottoman Empire from 1720 to 1734, as revealed in despatches of the Venetian baili*. Urbana 1944. Şifreli dispacciolar için bk: Christiane Villain - Gandossi, "Les depeches chiffrees de Vettore Bragadin, baile de Constantinople (12 Juillet 1654-15 Juin 1566)", *Turcia XI/2-X* (1978) S. 52-106. İstanbul ve diğer yerlerdeki Venedik temsilcileri vatandaşlarından topladığı vergilerle masraflarını karşılardı. Olağanüstü durumlarda gelen temsilcilerin masrafları Türk makamları tarafından karşılanırdı. Başbakanlık Arşivi'nde değişik tasniflerde bu konuyla ilgili epey belge vardır. Toplanması için ayrı bir çalışma gerekmektedir. Venedik temsilcilerinin *relazione*'leri kadar değerli olan diğer yazıları (dispacco) için en son araştırma: Salvatore Carbone, *Note introduttive ai dispacci al Senato dei rapresentanti diplomatici veneti*. Roma 1974, S. 11-54 İstanbul'a ayrılmıştır. (1492 - 1797 arası) S. 43-50 arasında *dispaccio*'lar arasında bulunan Türkçe, Yunanca ve Arapça belgelerin numaraları da gösterilmiştir.

bir tarafa konulmaktan geri durmuyordu. Türk yöneticileri batılı komşularının tutumlarına dair fikir edinilmesi için iki devlete ilişkilerini sürdürmüşlerdir: Venedik ve Ragusa Cumhuriyetleri. Onun için 1571 tarihindeki İnebahtı deniz savaşında uğranılan yenilgiden kısa bir süre sonra 1573 tarihinde yapılan Türk - Venedik sulhu, Kıbrıs adasının Türklere devrini tasdik ederken bile iki devleti birbirinden uzaklaştıramamıştır. Bu olaydan sonra her iki devlet de kendi iç sorunları için uğraştıklarından, Girit harbine kadar aralarında önemli bir sorun ortaya çıkmamıştı¹. Bailo'ların *relazione*'lerinde bulunan olumsuz yargılar da yazar tarafından özetlenmiştir (S. 63-66). Genellikle E. Alberi tarafından yayınlanan metinlerden yapılan nakillerden başka herhalde daha bazı kaynaklar da vardır, bununla beraber bazı paragrafların can alıcı kısımlarının da işaret edilmesini kutlamalıyız. "Türklere dair kehanetler" (S. 67-91) diye ayrılan kısım en ilgi çekici satırlardandır. Zira Türklere dair yüzyıllarca yayınlanmış yapıtların bir derlemesinden çok değerlendirilmesi yapılmıştır. Türk akınlarının Avrupa ülkelerinde yarattığı etkinin bir tepkisi olarak yayılan endişe ve korkunun yanında yayın alanındaki etkileri ve devrin şuurunu yansıtmaktadır. Fatih Sultan Mehmed devrinden başlayarak, Türkleri hıristiyan dinine girmek için yapılan çağrılar bir süre daha devam etmiştir. Kâhinler ve münecimlerin de katılmasıyla halkın heyecanının devamlı olarak tahrik edilmesi, hıristiyan halkın şuurunda olumsuz yargılara yol açmaktaydı. Raslantı sonucu meydana gelen olaylar, halkın teselli kaynağı olarak saptandığı için devamlı propogandalar yapılmıştır. Türklerin bir gün aniden yıkılacağı, hatta toplu halde hıristiyan dinini kabul edecekleri, vahşi hayvanların saldırılarına uğrayıp parça parça edilecekleri tarzında haberler halk arasında yayılıyordu. Türk tarihçileri tarafından yararlanılması güç olan bu çeşit yapılara ait araştırmaların sonucu merakla beklenmektedir.

Elimizdeki kitabın üçüncü bölümünde, Venedik toplumunda Türk gerçeği ve efsanesi kısmı işlenmiştir (S. 93-282). Venedik kentinde Türklerin ilk kez ne zaman görüldükleri ve ne gibi toplumsal tutumları olduğunu inceleyen Prof. Preto'nun çabasını takdir etmemek elden gelmiyor. "Venedik'te Türk dili öğrenimine" ayrılan sayfalarda (S. 93-115) arapça kadar yaygın olmayan Türkçenin çok dar bir çevrede yayıldığı üzerinde durulmaktadır. XV ve XVI. yüzyıllardaki olumsuz görüşler bu dilin öğrenilmesine engel olduğu gibi, Türk'lerin Venedik Cumhuriyeti merkezinde ve diğer önemli kentlerinde sürekli bir temsilci ve memur gurubu bulundurmamasının etkili olduğu kanısındadır. Türkçe öğrenmesi gerekli olan Venediklilerin sayısı İstanbul'daki tüccarları ile Balyos'un çevresi ile sınırlıdır (S. 97). İki toplum arasındaki araçlar genellikle Yunan asıllı veya birkaç dili birden konuşan dönmelelerdir. Böyle olmakla beraber Karadeniz sahillerinde XIII. yüzyılda canlı bir ticaret faaliyeti gösteren İtalyanların dil bilgilerini ilerletmek için hazırlanan Codex Comanicus'un Venedik'te bulunması rastlantı mıdır? XV. yüzyıldan itibaren Venedik ve diğer italyan lehçelerine girmeğe başlıyan doğu menşeli kelimelerin

¹ Venedik Devlet Arşivi'ndeki Girit ile ilgili belgeler ve bunlardan yararlanılarak yapılan yayınlar için bk. M.I. Manussakas, "L'isola di Creta sotto il dominio veneziano. Problemi e ricerche", şu yapıtta: *Venezia e il Levante fino al secolo XV. c.* kısım II. Storia - Diritto - Economia, Firenze (Floransa) 1973, S. 473-514.

değerlendirilmesi bazı İtalyan dilciler tarafından yapılmaktadır. Bunlara ek olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi asistanlarından Durdu Kundakçı'nın yeni hazırladığı doktora tezini de bu satırlarda haber vermeliyiz: *İtalyanca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den İtalyanca'ya geçmiş sözcükler*. Ankara 1977. Bunun bir özeti aynı fakültenin yayını olan *İtalyan Filolojisi* dergisi için hazırlanmıştır. Prof. Preto bunların bir dökümünü yapmıştır. Dragomanno denilen çeviricilerin siyasal bazı tutumlarına değinildikten sonra 1551 yılında gençlerin dil öğrenmeleri için alınan Senato kararını inceliyor. Sayıları 8 ile 14 arasında değişen bu gençlerin daha çok günlük işlerde yararlı oldukları, bir ekin bağı kurma özelliği taşımadıkları öne sürülmektedir. Bununla beraber hiç de bulunmadığı savı ortaya atılamaz. "Giovani della lingua" adı alan bu gençler sonradan diğer batılı ülkeleri etkilemiş, Türkçeyi genç yaşta öğrenenler yetiştirilmiştir. Bazı sözcükler ve dilbilgisi kitapları bu gençler tarafından hazırlanmış ve bazı tarihler de İtalyancaya çevrilmiş ise de, Şarkiyat (Doğubilim) araştırmalarında Türkçe en sonda kalmıştır. "Venedik Yaşamında Türkler" (S. 116-147)'e ayrılan satırlarda, dünyanın dört bir tarafından gelen insanlarla dolu olan Venedik kentinde, Türk tüccarları her zaman az bir sayıda ve ticaret alanında diğer yabancı topluluklara karşı en sonda oldukları üzerinde durulmaktadır (S. 127). Büyük bir gayretle taradığı arşiv belgeleri arasında Türklere ait kayıtlara değinen yazar, ancak XVI. yüzyıl başında gözle görülür sayıda Türk tüccarının varlığına ait belirtilerle karşılaşılıyor. Türklü nedenlerle Türklerin yerel halk ve yöneticilerle meydana gelen ilişkileri belgelerin çoğalmasını sağlamış, bu yüzyıl sonlarına doğru sayıları önemli ölçüde arttığı için belirli bir yer bulma gereksinmesi ortaya çıkmıştır¹. XVII. yüzyıl başında da Canal Grande kıyısında bulunan büyük bir bina Türk tüccarlarına ayrılmıştır. XVIII. yüzyılda meydana gelen gerileme, tüccar sayısında bir azalmaya yol açmağa başlamıştır. Türklerin Venedik kentindeki varlığı yeterli bir etki yaratmamıştır. Çok sıkı kayıtlarla baskı altına alınmaları, diğer topluluklara nazaran Türk topluluğunun daha dar bir çevrede kalmasına yol açmıştır. Bununla beraber Türklerin Venedik'te bazı konularda öncülük yaptığına da değinilmektedir. En azından folklor ve yerel bazı şenliklerle bayramlarda Türk tasviri etkisini göstermiştir. Bu arada da Türk giyiminin Venedik toplumunu etkilediği itiraf edilmekte ve bu etkinin zamanla ekin ve yazın dünyasını da kapsadığı belirtilmektedir (S. 143-145).

Aynı ana başlık altında üç ayrı bölümde sırasıyla "Türk Devleti'nin Dini ve Gücü" (S. 146-162) ve "Çift Skandal: Asalet Düşmanı Toplum ve Dönmeler" (S. 163-232), "Barbar bir Milletin Kusurları" (S. 233-243) bulunmaktadır. İlk kısımda yalnız Venedik değil, ileri gelen Avrupalı fikir adamlarına göre Türk devletinin gücünün nasıl görüldüğü araştırılmıştır. Türk idaresindeki mutlak otoritenin bir kişide toplanması ve kesin bir merkezîyetçi sistemin kurulması, eski devir araştırmaları kadar günümüzdeki fikir adamlarını da işgal etmektedir. Burada herhangi bir kanaat ileri sürmeden yazarı izlemeğe devam edeceğiz.

İslam dininin temel kitabı Kuran'ın Venedik kentinde yapılan çevirilerine değinilir. Bir görüşe göre Şark topraklarında satmak için yapılan bu baskılar beklenen il-

¹ Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", *Belleten* XXXII/126 (Nisan 1968) S. 247-283.

giye kavuşmadığından, bir görüşe göre Katolik bağnazlığı sonucu yok edilmiştir. Luther hareketinin Almanya'da başlattığı laisizm görüşleri bile islamiyete karşı kanaatleri değiştirmeye yetmemiştir. Fakat Türk - Venedik ilişkilerinin sürekliliği İslam dini ve onun kurucusu hakkındaki bilgilerin çoğalmasına yol açar. Yazar değişik fikirlere sahip olanların yapıtlarını derlemek suretiyle bazı ön yargıların zamanla değiştiğini ileri sürer. Dinsel alandaki bu olumsuz görüşe karşı, Türk devlet yapısındaki disiplin o devir araştırmacı ve düşün adamlarının dikkatini çekmiştir. Mutlakiyet fikrinin hiç bir taviz tanımayan görüşü ve bu düzenin örnek sayılan işleyişi, Venedik vatandaşları kadar diğer ülke fikir adamlarına da konudur. Değişik dinlerdeki insanların Türk devleti içindeki tutumları da o devir Batı dünyasında anlaşılacak bir durum değildir. Türk devlet sisteminin yerel çıkarlara dayalı yönetim kurmaması Venedik yöneticileri tarafından da uygulanan bir örnektir. Bununla beraber Venedik'teki soylu aileleri bağlı olanların da kabul etmeyecekleri bir konudur. Balyoslar devamlı olarak Osmanlı hizmetindeki yabancı menşelileri çekiştirirler (S. 169-174). Fakat görüş, istek çabalar ne olursa olsun Türk devleti hizmetine girmeğe can atanların sayısı yükseliş yıllarında her zaman için çok idi¹. Bir Kıbrıs adasında bile uzun yıllar süren Venedik eğemenliği kesin bir taraftar zümresi yaratamamıştır². Diğer topraklar üzerinde yaşayanlar da çok kez Türk idaresine geçtikleri hem devrin belgelerinde hem de araştırmalarında bulunmaktadır. Bütün bu kayıtlar elimizdeki kitapta incelenmektedir (S. 176-185). Bu satırlardan sonra, İslam dinine girdikten sonra da bir kolayımı bulup tekrar hıristiyanlığa dönmek isteyenlerin sorunları incelenir. Bununla beraber Türk hizmetini seçenlerin daha fazla olduğu bellidir. Bazı olaylar tarihsel romanlara konu olacak kadar dramatik yönleriyle ele alınmıştır. Gerçi karşılıklı esir alışverişleri bunların kurtulduktan sonraki durumları belgelere yansıdığı kadar, hiç de ihmal edilmeyecek bazı yapıtların ortaya çıkardığını da biliyoruz³. Prof. Preto'nun verdiği örneklerin bir listesini bile çıkarmak olanaksızdır. Ancak, bu konudaki esas Senato kararları ve mahkeme kayıtlarını da incelediğini belirtmeliyiz. Bu arada Nur Banu, Alvise (Luigi) Gritti gibi Osmanlı tarihinde isim bırakmış önemli kişiler üzerinde de ayrıca durmuştur. İlki saraya alınma ve Valde Sultan da olan bir kadın, ikincisi Macaristan sorunlarına karışmış biriydi. Fakat arada her iki tarafı da idare etmiş kişilere ait kayıtları belirlenmiştir. Bir süre sonra esas vatani Venedik kentine veya toprağına dönenlerin olumsuz etki yarattıkları ve Venedik toplumunda kötü izlenimlerin yaratıldığı tarzındaki son satırları burada münakaşa etmeyi yerinde görmüyoruz. Hatta Türk yönetimini kötü görüşlerle incelemeğe kalkışanlar bile, bu vesileyle olumsuz satırlar yazarların bile sonradan Venedik ekin dünyasında değişikliğe uğrayacaktır (S. 243).

¹ Carlo de Frede, *Cristianità e Islam. Tra la fine del Medio Evo e gli inizi dell'età moderna*, Napoli 1976. S. 85-98 arasındaki Rinnegati (Dönmeler) kısmı. S. 25-38 arası "Il Mito dei Turchi".

² Nejat Göyünç, "Türk hizmetine giren Kıbrıs müdafileri", şu kitapta: *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969 Türk Heyeti Tebligleri*, Ankara 1971, S. 105-107 (almancaya çevirisi S. 109-112).

³ Esirler ellerine verilen belgelerle serbest bırakılır ve ülkelerine dönme yanında, bir iş bulma olanağına kavuşurlardı. *The Encyclopaedia of Islam* c. I Abd maddesi.

“XVI ve XVII. yüzyıl Sanat ve Yazınında Türklük İzleri (S. 244-281) başlığı altındaki satırlar, Türk ekini için ivedilikle çevrilmesi gerekir. Bu hususta diğer toplumlara dair yapılan araştırmaların bir listesi bile çıkarılamaz. Son yıllarda Türkler için yapılan bu alandaki araştırmalar, en umulmadık yerlerde ne kadar önemli kayıtların bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Hangi sanatkarların neler meydana getirdiklerinden başka, Türk yönetimi altındaki İstanbul kentinin Venedikli sanatkarlar tarafından nasıl görüldüğü özetlenmiş, Balyosların da görüşleri aktarılmıştır. XVII. yüzyılda çoğalan yayımlar da incelenmiştir. Bu kitapları yazarlar sonradan Şark topraklarını gezecek olan gezginler için ön bilgiler verecektir. Hatta yeni Türk başarıları yeni fikir yapıtlarının da yazılmasına yol açacaktır. Şairler yeni dizeler yazacaktır. Bu dizelerden en tanınmışları İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşından sonra yazılanlarıdır. Fakat Venedik ordu ve donanmasının yenilgileri komutanların cezalandırılmaları ile geçiştirilir. Sahne oyunları da Türk etkisinden kendisini kurtaramaz. Dram veya komedi tarzında olduğu kadar bale bile Türk imajını taşıyacaktır¹. Bu ekin olayını bile dikkatten uzak tutmayan yazar, yerel oyunlardaki etkilerden de uzak durmaz.

Dördüncü bölümde XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türkiye hakkındaki Venedik tarihçiliği ele alınmıştır (S. 283-351). Yedi ara başlığı altında incelenen bu bölümlerde sırasıyla: Türkiye’ye Seyahat (S. 285-294) başlığında bu işe girişen Venedikliler ve meydana getirdikleri yapıtlar özetlenmiştir. Zira her birinin girişimlerinin tarihsel kökenlerini ve evrelerini incelemeye kalkışması bir o kadar kalın kitaplar yazmasına yol açardı. Venedikli olmayan önemli İtalyan gözlemcilerin Türkiye üzerine kayıtların konması sonraki araştırmaları kolaylaştırıcaktır. Luigi Ferdinan Marsilli adlı Bologna (Bolonya)’lı zat, doğduğu kente armağan ettiği kitaphında, Türklerle ilgili pek çok malzeme bırakmıştır (S. 291 n. 17). Bu zatla beraber adları verilen Michele Benvega, Cornelio Magni ve çok tanınmakla beraber yararlanıldığını iddia edemeyeceğimiz Pietro della Valle üzerine yapılan araştırmaların kaynakçaları verilmiştir. Gerçi Venediğin Şark dünyasına açılan bir pencere olduğu kadar Şark dünyasının da batıyı tanımamasına yardımcı olduğu her zaman için takdir edilir [I]. O devirlerde yapılan araştırmalar sonradan daha olgun araştırmalara öncülük etmiştir. “Sansovino ve Soranzo”nun ayrıca incelediği sayfalar (S. 295-301) bir bibliografik derlemeden öteye yapıtların analizidir. Rönesans devrinin bu seçkin kişileri Türk dünyasına dair ilk değerli bilgileri verenlerdir. Sansovino özgün araştırmalardan çok Türkler ile ilgili yazarların yapıtlarını bir araya getiren yayıncıdır. Bu arada Türklerin Menşei ve Hükümranlılığının Genel Tarihi (Historia universal dell’origine ed imperio dei Turchi) adlı yapıtı zamanında çok okumuş ve altı baskı yapmıştır². Bu da Türkler hakkında yeni bilgiler isteyen Venedik aydınlarının gereksinmelerini gidermiştir. Lazzaro Soranzo ise karşılaştığı bazı kişisel şikâyetler üzerine Türklerle karşıt bir yapıt kaleme almıştır. III. Mehmed devrini ilgilendiren elçi ve gezgin izlenimlerine göre Osmanlı Devleti hakkında yapıt yaratan bu yazar, Avrupa kırıllarını bir Haçlı Or-

¹ Metin And, *Gönlü Yüce Türk*, Ankara 1958, Bale librettolarındaki örnekler kısmı hemen hepsi İtalyancadan çeviridir.

² C. Göllner, S. 227. n. 1 deki yapıtında tasniflerini yapmıştır.

dusu kurmağa teşvik edenlerdendir. Bilimsel yönden uzaklığı yüzünden Venedik Onlar Meclisi tarafından bu yapıtın yasaklanması, diğer yayınlarının başka İtalyan kentlerinde yapılmasına yol açmıştır. İnebahtı Deniz Savaşında ölen Benedetto'nun gayri meşru çocuğu olan bu yazar, Papa VIII. Clemente'nin desteği ile bu yayınları yapmış ise de anayurdundan uzaklaştırılmasına engel olmamıştır. Venedik Cumhuriyeti Türklere karşı bir yapıtın toprakları içinde yayılmasını, çıkarları açısından, uygun görmemişti (S. 300-301). "Paolo Paruta ve Resmî Tarihçiler" (S. 302-313) diye ayrılan bölümde, İnebahtı'dan sonra Venedik Cumhuriyeti'nin genel politikası yansıtılmıştır. Bir taraftan Türklerin inkâr edilemeyecek gücü bir taraftan bağınaz Katolik dünyasının Türkler ile anlaşmayı hiç bir surette kabul etmeyecek tutumu karşısında, Paolo Paruta gibi diğer İtalyan devlet ileri gelenlerini ikna edecek diplomatlar harekete geçirilmiş, resmî tarihçiler yapıtlarında bahaneleri sıralamağa başlamışlardır. P. Paruta'nın çoğu basılmamış kalan yapıtları çok kez ele alınmıştır. Elimizdeki kitapta bütün hepsi incelemeden geçirilmiştir. "Paolo Sarpi ve Gençlerin Osmanlı İmparatorluğu karşısında" ki tutumlarına ayrılan sayfalarda (314-325) karşı reform devrinde (XVII. yüzyılın ilk yarısı), meydana gelen sorunların nasıl ele alındığı incelenmiştir. Adriyatik Denzinde Uskok adı verilen deniz korsanlarının yarattığı sorunlar, Cizvit tarikatının kuruluşu ve bağınazlığı daha da arttırıcı tutumu iki devlet arasındaki sorunlara başka devletlerin de (İspanya ve Papalık) daha fazla karışmasına yol açmıştır. Fakat Venedik Cumhuriyeti'nin başına Nicolò Contarini ve Leonardo Donà gibi Türkiye hakkında ilki kitap ikincisi *relazione* kaleme alan kişilerin Doge seçilmesi, Türk taraftarı siyaset uygulayanların çoğunlukta olduğunu ortaya koymuştur. Cizvitlerin hem Venedik Cumhuriyeti hem Türk topraklarından çıkarılmaları iki devlet arasında yapılan işbirliği sonucu gerçekleşti. "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türk konularına eğilen yazarlar" bölümünde gerçekten tam birer kaynak yapıtlar kaleme alınan kişiler ele alınmıştır. Sonraki araştırmalara bir itici güç olan yazarlar arasında incelenenler: G. Balbi, İstanbul'a kadar gelip bilgi toplayan ve bazı yayınlara da ön ayak olan Benedetto Ramberti, Tercüman Yunus Bey'in İtalyanca yapıtı, Zara'lı bir Venedik vatandaşı Luigi Bassano, Türkler ve İranlılar arasındaki savaşla ilgili kitap yazan Giovanni Tommaso Minadoi, Gherardo Borgogni, 15 Osmanlı Sultanının resmini yapan Pietro Bertelli yaşam öyküleri ve çeşitli yayınları ile incelenirken, diğer yazarlara da değinilmiştir. Ayrıca İtalyan olmayanların yapıtlarından hangilerininin çevrildiği ve nasıl karşılandıkları da dikkatten kaçmamıştır (S. 326-333). "Osmanlı Sultanlarının Tarihsel Anıları" adlı bir kitap yazan ve çağında büyük bir üne kavuşan Giovanni Sagredo'ya ayrılan sayfalarda (S. 334-339), yaşam öyküsü ve siyasal geçmişinden sonra varılan sonuç dört kez basılması ve yabancı dillerde çevrilmesine karşın bu kitabın yeni bilgiler getirmediğidir. Türkler hakkında doğrudan temel bilgilere dayanmayan bu yazarın basılı olmayan yapıtlarına da değinilmiştir. Aynı yıllarda Venedik kentine bazı kitaplar da Türk dünyasını yakından ilgilendirmişti. Fakat etki yapmamışlardı. "XVII. yüzyıl sonunda yeni bir kitap: Donà'nın Türklerin Yazını" başlıklı bölüm (S. 340-351) özgün kısımlardandır. Faal bir Venedikli olan yazar, 1680 yılında İstanbul balyosu seçilince hemen bazı bilgileri toplamaya girişti. Bir Türkçe gramer de kaleme alan Ermeni papazı G. Agop'un yardımcılarıyla çalışmalarını ilerleten Donà, Antonio Benetti adında bir dil - oğlanı ile beraber İstanbul'a gider ki bu seyahata dair de bir kitap yazılmıştır

(A. Benetti, *Viaggi a Costantinopoli di Giovanni Battista Donado senator veneto spedito bailo alla Porta Ottomana l'anno 1680*, Venedik 1688). Bu kişinin görevi sırasında iki devlet arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Güç atlatılan bu dönemden sonra topladığı malzemeyi iyi değerlendiren ve yeni araştırmacıları da teşvik eden Donà, sunduğu *relazione* yanında Yazın Tarihini de kaleme alır. Alanında yeni olan bu çalışma, eski ön yargılara bir red havasındadır. İstanbul'da bulunduğu sıralarda ekin düzeyleri yüksek kişilerle görüşmekten geri durmayan ve bazı metinlerden çeviriler yaptıran, bu işi için dört dil - oğlanını ve resmî tercüman Gian Rinaldo Carli'yi görevlendiren bu zat, yazın ve kültür dünyasına nüfuz etmeği başarmıştır. Bu girişimleri bazı Türk yazarlarının yapıtlarının İtalyancaya çevrilmesine neden olmuştur. Bu girişimi Türk araştırmalarına yeni bir hava getirmeye başarmıştır. Türk dünyasına dair araştırmaların hayali bilgilere değil, gerçek kaynaklara göre incelenmesini isteyen ve hatta uygulayan bir düşün adamıdır. Küçük boy basılan yazın tarihi çok nadir bulunan bir kitaptır.

Bu kitabın ikinci büyük kısmı Aydınlanma Döneminde Türkler'e ayrılmıştır. Üç bölüm halinde işlenen bu sayfalarda iki devlet arasındaki siyasal ilişkiler, bütün Akdeniz dünyası bir sarsıntı içinde bulunduğu için, daha çok kültürel alandadır. Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyıl başlarında karşılaştığı sorunları atlatmak için yaptığı girişimler incelenirken, Venedikli temsilcilerin bu olayı nasıl gördükleri ele alınmakla başlanan birinci kısımda, Carlo Ruzzini, Girolamo Ascanio Giustinian ve daha sonraki balyosların yazıları incelenmiştir. Devlet içinde yapmak istenen düzenlemelerde görev alan yabancı kişiler, Venedikli temsilcilerin gözünden kaçmamış ve merkeze yazdıkları notlarında bildirmişlerdir. Bunlar arasında bir İtalyan veya Venedikli bulunmamaktadır. Fakat Türk dünyasının karşılaştığı diğer siyasal bunalımlar ve yaptığı harplerden edindiği sonuçlardan Venedik devleti ve toplumu etkilendiği için bazı yazılar, basılı veya basılmamış, kaleme alınmıştır. Campofornio anlaşması 1797 yılında artık Venedik Cumhuriyeti'nin sonunu ilan ettiği için, ilişkiler çok az bir seviyede yürütülmüştür. Barbaria diye adlandırılan Kuzey Afrika topraklarının Türk idaresi altında bulunurken, İtalyan devletleriyle çok sıkı ilişkiler bulunduğunu biliyoruz. Prof. Preto ayrı bir bölümde bu konuyu ele almış bulunuyor (S. 393-405). XVII. ve XVIII. yüzyılların incelendiği bu konunun daha önceki dönemleri ele alınmamıştır¹. Türkler hakkında düşmanca fikir taşıyan son kişilerin ele alındığı satırlardan (S. 406-418) kültür konuların içeren son iki bölüm gelmektedir. "Doğubilimcilik, seyahatler ve İstanbul'daki maceraların" işlendiği satırlarda (S. 421-441), çok yaygın hale gelen gazetecilik ve ansiklopedi çalışmalarında Türklerin nasıl ele alındığı özetleniyor. XVIII. yüzyıldaki gezilerin de ayrı özellikleri bulunur. Bir moda akımı yanında ekin yönetiminin geliştirilmesi için yapılan bu geziler Venedikli aydınları da etkiler. Diğer Avrupalı gezginlerin yapıtları bunlar tarafından okunup dergilerde tanıtılır. Balyosların yanında İstanbul'a gelen gençler kitap ve dergilerde okudukları bu kent hakkında kişisel gözlemlerde bulunurlar. Bütün bunların özeti veren P. Preto yapılan yayınları ve yazarları hakkındaki kararlarını da belirtir (S. 429-434). Osmanlı

¹ Kuzey Afrika'nın Türkler tarafından fethine ve sonraki devirler için, Aziz Samih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*. İstanbul 2 cilt.

devleti hizmetine giren bazı kişiler üzerinde de durulduktan sonra çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Giacomina Casanova'nın yaşam öyküsü ve yapıtları ele alınmaktadır (S. 438-441). Ayrı bir başlık altında incelenen Pietro Busenello, Türk dünyası için en son yapıtlardan birini kaleme alan Venedikli kişilerdendir. Yıllarca balyos hizmetinde bulunduğu için, Türk uygarlığı hakkında bilgi sahibi olmuştur (S. 442-450). Fakat Türkçe öğrenmeyi ihmal etmesi ayrıca basım için yapıtını hazırlamaması, tanınmasını ve ilgili görmesini engellemiştir. Bununla beraber devlet düzeni, saray, toplum yaşayışı hakkındaki görüşleri o yıllar üzerinde çalışmak isteyenlerin ele alacağı bir yapıttır. Elde bulunan yazma metinler Alman araştırmacılar tarafından kendi dillerine çevrilmiştir. Yeni bir yayını yapılması temenni olunur. Son kısım en özgün konuları içermektedir. "Venedik kültürü ve Türk Uygarlığı" ana başlığı altındaki bölümlerde sırasıyla "XVIII. yüzyıl sanat ve yazınında Türk konuları" S. 453-479, "İslamiyet tartışmaları ve Osmanlı despotizmi" S. 480-505, "XVIII. yüzyılda Venedikte Türk hayranlığı" S. 506-524, "Toderini'nin Türk Yazını" S. 525-533 incelenmiştir. Her bir satırı çok önemli bilgilerle dolu olan bu sayfaların bir özeti çıkarmak bile olanaksızdır. Piyesler ve romanlarda Türk konusunun nasıl ele alındığı ve yazarlar hakkındaki araştırmaların derlendiği bu satırların Türk uygarlığı yönünden önemi çok büyüktür. Her ne kadar gerçeklere uymayan bazı egzotik hayaller sanatçıların his ve düşünce taraflarını etkilemiş ise de, bir Türk kavramının gelişme sürelerini yansıması da yeterlidir¹. Bazı ressamlar da bu akımdan yararlanmışlardır. Belki aralarından yeni bir Bellini çıkmamıştır, fakat Doğu dünyasının bazı özelliklerini sergileyen sanat işleri Venedik halkı tarafından ilgi ile izlenip satılıyordu. Bu arada ciddi gazetelerde ve dergilerde Türk dünyasını ilgilendiren resimler bulunuyordu. İtalyan olmayan yazarların bile romanları Türk dünyasını yansıtıyorsa geniş bir okur kitlesi bulabiliyordu. Yazın alanındaki bu olağanüstü gelişme bilimsel çalışmaları büyük ölçüde etkilemiş ve doğubilimciler eski önyargılardan kurtulmuşlardı. Yazılan yeni yapıtlar Venedikli aydınların da dikkatini çekince okunmağa ve hatta çevrilmeğe başlamıştı. İslam peygamberi hakkında yüzyıllarca sürdürülen olumsuz akımlar yerini daha düzgün ve ciddi yapıtlarla tarafsız bir görüşe bırakmağa başlar. Dinsel yapıtların eski bozuk çevirileri yerine asılları aranır ve daha ciddi çevirileri yapılır. Yeni doğubilim yöntemleri ortaya çıkmaya başlar. Bu satırların Türk tarihi yönünü ilgilendirmemesi yanında Türk devlet kavramı hakkındaki bazı düşüncelerin değişmeğe başlamasına dikkat çekiliyor (S. 497-505). XVIII yüzyıl Venedikli aydınların Türk dünyasını nasıl gördüklerinin bir özeti yapılıyor. XVIII. yüzyılda Venedikte uyanan Türk sempatisine ayrılan sayfalarda Giuseppe Sorio adlı Vicenza'lı bir İtalyanın yapıtlarından özetler, Türk dünyası için çalışanların yapıtları, yabancı dillerden yapılan önemli çeviriler (ki bunlar arasında Lady Montague'nün "Soylu bir Venedik Vatandaş'a Mektupları"nın çevirisi de var-

¹ Tanınmış Venedikli komedi yazarı Carlo Goldoni de Türk etkisinden kendisini kurtaramamıştır. En önemli örneği dilimize çevrilmiştir: *L'impresario delle Smirne. İzmir İmprezaryosu*, çeviren Nicolò Lavagnese. Kitabın bir sayfasında İtalyanca metin karşı yüzünde Türkçe çevirisi yapılmıştır. İzmir 1954 diye baş tarafına kayıt konmakla beraber Firenze (Floransa) de Vallecchi basım evinde gerçekleştirildiği yazılıdır.

dır) ve hangi muhitlerde okunduğu titizlikle araştırılmıştır. Artık çalışmalar Venedikli gözlemcilerden öte diğer İtalyan araştırmacılara geçmiştir. Prof. Preto Venediklilerin bu yapıtları nasıl izledikleri yanında karşıt görüşler ileri sürmeğe kalkışanları da eleştirir. Buna da en önemli eksikliğin, Türkçe öğreniminde çok kısır ve geri kalmış olmayı gösterir. İstanbul'da bir basımevinin kurulması ve yapıtlar basması, hatta bir kağıt fabrikası kurulması girişimi, kapatılması ve tekrar açılması Venedik aydınları tarafından ilgiyle izlenmiştir. Devrin gazeteleri bu haberleri izlemiş, İstanbul'da bulunan balyos hükümetine haberler yollamıştır. Hatta Venediğe ulaşan haberlere göre Türkçeye çevrilmek için hazırlanan ansiklopedi, bazı çevreler tarafından engellenmiştir (S. 523-524). Fransız İhtilalinin haberi ve getirdiği yeni hava Venedik gazetlerinde ve dergilerinde Türk haberlerinin azalmasına neden olmakla beraber Türk dünyası üzerindeki araştırmalar durmamıştır. En son ele alınan Giambattista Toderini'ye ayrılan sayfalarda yaşam öyküsü ve yapıtlarından sonra hangi önemli kişilerle görüştüğü, yetişmesi ve Türk Yazını'nı yazmak için yaptığı hazırlıklar incelenmiştir. 1781 - 1786 yılları arasında kaldığı İstanbul'da işine yarayacak malzemeyi toplaması, okuması ve değerlendirmesi yanında kültürlü insanlar ile görüşür. Bu görüşmeler eskimiş fikirler yerine yeni gözlemlere dayanan fikirlerin ortaya çıkmasına yol açar. 1787 yılında üç cild olarak çıkan bu yapıt çağın aydınları tarafından çok iyi karşılandı. Çağına göre eski bazı önyargılara, örneğin: İslam peygamberinin ilim Çin'de olsa arayacaksınız, Fatih Sultan Mehmed'in kitaplığında yazılı bulunan ilim gerçek müminlerin ibadetidir tümcesinin ilk kez yayınlanması gibi tümcelerle karşılık verilmiştir. İçindeki bilgiler çeşitli zamanlarda ele alınmış, tartışılmış ve incelenmiştir. Fransızca ve Almanca çevirileri yapılan bu yapıtın basılmamış bir de İspanyolca çevirisinin bulunması, Venedik ekinin Türk dünyası hakkındaki bu son kaynak kitabının nasıl bir ilgi ile karşılandığına örnektir.

Bu suretle ana hatlarını vermeğe gayret ettiğimiz bu yapıtın son kısmına gelmiş bulunuyoruz. Kendisi de Venedik kentine çok yakın ve aynı siyasal mukadderatı paylaşmış bir kentde öğretim üyesi bulunmaktadır. En yakışan araştırmacının kendisi olduğu ve ortaya başarılı bir derleme koyması, Venedik kaynaklarının diğer ülke araştırmacıları tarafından değil, bu havayı teneffüs etmiş kişiler tarafından inceleneceğini ortaya koymaktadır. Prof. Preto'nun Türkçe bilmeden böyle bir girişimde bulunması tenkid edilemez. Bildiği dillerde yazılı olan Osmanlı Tarihleri ve ilgili araştırmalardan yararlanmış. Belki son yıllarda Türk tarihçiliği alanında ortaya çıkan sorunlara, elindeki kaynakların nasıl yansıtıldığını neden araştırılmadığı sorulabilir. Bütün akla gelecek sorunların nereden incelendiğini ortaya koyması şimdilik yeterlidir. Bazı sorunların ele alınıp tartışılması elimizdeki yapıtın kalınlığı kadar kitapların yazılmasına yol açar. Bize böyle yararlı bir klavuz yapıtı kazandırdığı için yazarı ne kadar kutlasak azdır. Bu yapıtın bir an önce dilimize çevrilmiş olması dileğini tekrar ederken, henüz meslek yaşamının başında bulunan yazarın ilerki olgunluk günlerinde daha da mükemmel yapıtlar ortaya koyacağı inancındayız.

[I]

Bu yazımın ilk düzeltmelerini verdiğimiz sırada haberimiz olmakla beraber, yararlanamadığımız bir yapıtı elde ettik. Venedik'teki Giorgio Cini Vakfı tarafın-

findan düzenlenen ve Alman Araştırma Kurumu ile Yunan Bizans ve Bizans Sonrası Araştırmaları Kurumunun katkıları bulunan Uluslararası İkinci Venedik Uygarlığı Tarihi Kongresi tutanakları yayımlanmıştır. Venedik Cumhuriyeti'nin XV. ve XVI. yüzyıllarda Doğu ve Batı Dünyaları arasındaki rolünü esas alan bu toplantıya, Prof. Halil İnalçık tek Türk olarak, H.J. Kissling ve Robert Mantran da birer Türkolog olarak katılmışlardır. İki dünya arasındaki ilişkilerin her cephesinin incelendiği bildirilere katkıları bulunanların ve tartışmalara girenlerin de adları ihmal edilmemiştir. Bu güzel yayından yararlanmamı sağlayan Bizans ve Bizans Sonrası Araştırmaları Kurumu başkanı sayın Prof. Manoussos Manoussacas'a teşekkürlerimi sunarken esas başlığını ve bizi ilgilendiren bildirimleri sıralıyoruz: *Venezia Centro di Mediazione tra Oriente e Occidente (Secoli XV-XVI). Aspetti e Problemi* 2 cilt. Firenze (Floransa) 1977, c. I 380 Sayfa, c. 2 381-715 Sayfa.

Denis A. Zakythinos, "L'attitude de Venise face au déclin et a la chute de Constantinople", S. 61-75, Erich Schilbach, "Venedigs widersprüchliche Haltung zur Türkische - Osmanischen Expansion", S. 77-81 Halil İnalçık "An outline of Ottoman - Venetian relations", S. 83-90.

S. 91-95 tartışmalar

Hans J. Kissling, "Venezia come centro di informazioni sui Turchi", S. 98-109 Robert Mantran, "Venise, centre d'informations sur les Turcs", S. 111-116 Giovanni K. Hassiotis, "Venezia e i domini veneziani tramite di informazioni sui Turchi per gli Spagnoli nel secolo XVI" S. 117-136

S. 137-142 tartışmalar

Hermann Kellenbenz, "Venedig als internationale Zentrum und die Expansions des Handels im 15. und 16. Jahrhundert", S. 281-305.

Diğer araştırmaları koymayı gerekli görmüyoruz. Fakat düzenleyenlerden Prof. Agostino Pertusi'nin ölüm haberini bildirirken üzüntümüzü saklıyamıyoruz. Tarafsız bir Bizans tarihi araştırmacısı olan müteveffa, İstanbul'un fethine ait kaynakları sabırla toplayıp incelemiştir. Bu kitap hakkında gene Belleten için bir tanıtma yazısı hazırlamış bulunuyoruz. Orada belli başlı yazılarının bir listesini vermiş olmakla beraber, 25. Ocak. 1979 günü kaybettiğimiz sayın profesörün Türk tarihine katkıları detaylı olarak ele almayı ümid edip saygı ile anıyoruz.

DR. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU